

УДК 340.0(477):343.82

ВПЛИВ ПРИНЦИПІВ, СФОРМОВАНИХ У МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТАХ З ПРАВ ЛЮДИНИ НА РОЗВИТОК КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Осауленко А.О., к. ю. н., доцент,
доцент кафедри теорії держави та права
Національна академія внутрішніх справ

У статті досліджена сутність принципів міжнародного та європейського права та їх вплив на становлення та розвиток кримінально-виконавчої системи та кримінально-виконавчого права України. Зокрема, визначено ступінь імплементації зазначених принципів у Кримінально-виконавчому кодексі нашої держави. Висвітлена роль принципів у відображенні сутності виконання покарань.

Ключові слова: засуджений, покарання, міжнародні стандарти, принципи права, принципи кримінально-виконавчого права, реалізація принципів права.

В статье исследована сущность принципов международного и европейского права и их влияние на становление и развитие уголовно-исполнительной системы и уголовно-исполнительного права Украины. В частности, определена степень имплементации указанных принципов в Уголовно-исполнительном кодексе нашей страны. Освещена роль принципов в отражении сущности исполнения наказаний.

Ключевые слова: осужденный, наказание, международные стандарты, принципы права, принципы уголовно-исполнительного права, реализация принципов права.

Osaulenko A.O. INFLUENCE OF PRINCIPLES FOUND UNDER INTERNATIONAL HUMAN RIGHTS STANDARDS ON THE DEVELOPMENT OF UKRAINE'S CRIMINAL EXECUTIVE SYSTEM

The article examines the essence of the International and European law principles and their influence on formation and development of the criminal executive system and the criminal-executive law in Ukraine. Among others a dimension of the principles' implementation in the Criminal-Executive Code of Ukraine is defined. The role of the principles in the context of depicting the punishment essence highlighted.

Key words: convicted person, penalty, global standards, law principles, Criminal Executive Law principles, law principles implementation.

Постановка проблеми. Завдання подальшого реформування кримінально-виконавчої системи України вимагає впровадження в національне кримінально-виконавче законодавство та практику виконання та відбування покарань принципів, сформованих у міжнародних стандартах з прав людини.

Актуальність теми дослідження. Зазначена проблематика на тепер є вкрай актуальною, оскільки відповідно до вимог Європейської спільноти в сучасній Україні іде процес трансформації кримінально-виконавчої системи в пенітенціарну з урахуванням вимог міжнародних стандартів з прав людини.

Стан дослідження. В українській правовій доктрині питання реалізації принципів, сформованих у міжнародних стандартах з прав людини та виконання покарань, досліджувались у роботах І.Г. Богатирьова, Т.А. Денисової, О.М. Джузи, В.О. Корчинського, В.А. Львовича, Г.О. Радова, В.М. Синьова, А.Х. Степанюка, С.Я. Фаренюка, І.С. Яковець та інших. Разом з тим низка досліджень у цьому напрямі проводились ще до прийняття Кримінально-виконавчого кодексу, а окремі дослідження були присвячені виключно реалізації принципів, закріплених у сучасному національному законодавстві без урахування міжнародних стандартів з цих питань.

Саме тому **метою статті** є дослідження впливу принципів, сформованих у міжнародних стандартах, на розвиток кримінально-виконавчої системи України, зокрема кримінально-виконавчого законодавства.

Виклад основного матеріалу. Загальнолюдські (цивілізаційні) принципи права

безпосередньо визначаються досягнутим рівнем розвитку людства і мають виступати універсальним критерієм становлення національних правових систем. В основу правових принципів покладені загальнолюдські цінності. Вони закріплені в міжнародних правових документах і частково у внутрішньому законодавстві окремих держав [1, с. 194]. Міжнародні стандарти з прав і свобод засуджених містять у собі як норми-принципи, так і норми-рекомендації. Норми-принципи не припускають будь-яких відступів від них як у законодавстві, так і в діяльності органів і установ виконання покарань. Цей висновок випливає зі статті 30 Загальної декларації прав людини та статті 5 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права. Норми-принципи сформульовані в різних міжнародних нормативно-правових актах і охоплюють усі основні права і свободи людини і громадянина. Норми-рекомендації не носять обов'язкового характеру, хоча і підлягають максимальному врахуванню під час розроблення нових законодавчих актів [2, с. 38].

У зв'язку з викладеним викликає як теоретичний, так і практичний інтерес питання розмежування норм-принципів і норм-рекомендацій стосовно прав і свобод засуджених до позбавлення волі. Таке розмежування, на нашу думку, має будуватись на основних правах і свободах людини, які проголошені у Загальній декларації прав людини (1948 р.), Мінімальних стандартних правилах поводження з в'язнями (1955 р.) [3], Міжнародному пакті про громадянські і політичні права (1966 р.), Міжнародному пакті про економічні,

соціальні і культурні права (1966 р.), Європейській Конвенції про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (1984 р.) [4], Європейських пенітенціарних правилах (2006 р.) [5].

У названих та деяких інших актах проголошені основні положення про права людини (включаючи й засуджених) та визначені найбільш пріоритетні з них. Норми-принципи, які містяться в них, носять обов'язковий характер для держав, що ратифікували зазначені міжнародні документи.

На підставі вищезазначених та інших міжнародно-правових документів щодо поводження із засудженими у ст. 5 КВК України були сформульовані принципи кримінально-виконавчого законодавства, виконання і відбування покарань.

Сформульовані принципи у вищезазначеній статті КВК України надають можливість зрозуміти, що системність у діяльності органів та установ виконання покарань об'єктивно передбачає таке її відбиття за допомогою правових засобів, яке найбільшою мірою відповідає сутності здійснюваних процесів виконання-відбування покарання в практичній діяльності персоналу кримінально-виконавчої системи [6, с. 16].

Враховуючи важливість принципів, сформульованих у ст. 5 КВК України, зупинимось на кожному із них більш детально, акцентуючи увагу на самому понятті категорії «принцип».

Отже, принципи кримінально-виконавчого законодавства – це основні положення, керівні ідеї, які виражають погляди держави та суспільства та відображають загальну спрямованість та найбільш суттєві риси політики української держави в сфері виконання покарань, мають доктринальний характер вираження та нормативну форму закріплення [7, с. 148].

Особливість принципів кримінально-виконавчого законодавства, як і інших галузей законодавства, полягає в тому, що вони не припускають будь-яких винятків із них. Якщо будь-яке фундаментальне положення передбачає винятки з нього, то воно перестає бути принципом і зводиться до ролі простого правила, із якого можна і потрібно робити висновки.

Закріплення принципів у кримінально-виконавчому законодавстві – це результат розвитку кримінально-виконавчої політики нашої держави, в якій відображені досягнення національної кримінально-виконавчої науки і досвід правового регулювання виконання та відбування кримінальних покарань у зарубіжних країнах [8, с. 22].

У статті 5 КВК України перераховуються принципи, на яких базується кримінально-виконавче законодавство України, але не розкривається сутність кожного із них. Тому змістовна сторона кожного із них розкривається, виходячи із багаторічної практики їх застосування та наукового аналізу термінів, які використовуються в законодавстві.

Завдяки принципам кримінально-виконавчого законодавства забезпечується внутрішня узгодженість і взаємозв'язок юридичних

норм та правових інститутів цієї галузі, цілеспрямованість правозастосовних рішень та практичної виконання і відбування покарання. Зрештою система принципів кримінально-виконавчого права відображає основні положення поводження із засудженими, які зафіксовані у відповідних міжнародних актах [2, с. 37–38].

На перше місце в системі принципів кримінально-виконавчого права законодавець поставив принцип невідворотності виконання і відбування покарання, який є основоположним у системі принципів кримінально-виконавчого права. Сутність цього принципу зводиться до того, що будь-яка особа, яка скоїла злочин і притягнена до кримінальної відповідальності, підлягає відбуванню кримінального покарання, передбаченого кримінальним законом, якщо відсутні законні підстави звільнення її від відбування покарання.

Принцип законності – основоположний принцип національного законодавства, він закріплений у низці статей Конституції України (ст. ст. 6, 19, 24, 68 та інших), а також у низці міжнародних документів. Цей принцип реалізується у точному і неухильному дотриманні законності органами і органами виконання покарань, органами державної влади і управління, всіма організаціями, господарськими суб'єктами, посадовими особами, працівниками організацій, які взаємодіють з органами й установами, що забезпечують виконання покарання, громадськими організаціями, які беруть участь у виправленні і ресоціалізації засуджених, окремими громадянами, які відвідують місця відбування покарання, а також самими засудженими. Принцип законності знайшов також своє відображення в ст. ст. 7–10 КВК України, які визначають правовий статус засуджених; у ст.ст. 22–27 КВК України, в яких встановлюється система і форми контролю за діяльністю органів і установ виконання покарань.

Цей принцип передбачений ст. 65 Мінімальних стандартних правил поводження з ув'язненими і сформульований у такій редакції: «у поводженні з особами, які засуджені до тюремного ув'язнення чи іншої міри покарання, слід прагнути <...> прищеплювати їм бажання підкорятися законам».

Але законність у широкому розумінні поняття складне і містить у собі, з одного боку, наявність у державі добре продуманої системи законів, що відповідають об'єктивним умовам життя суспільства, а з іншого боку – точне і суворе дотримання цих законів усіма громадянами і державою, всіма посадовими особами.

Дотримання закону передбачає, що закон має вищу юридичну силу порівняно з будь-яким підзаконним актом, а у разі розбіжності з останнім завжди має застосовуватися закон, а не підзаконний акт. Законність є передумовою того, що всі кроки держави в бік відкритості кримінально-виконавчої системи, запровадження нових підходів у роботі із засудженими щодо їх виправлення і ресоціалізації спочатку мають дістати необхідне законодавче закріплення [7, с. 151–152]. Дотримання закону передбачає також, що

закон стоїть вище будь-якої доцільності (політичної, економічної, військової, оперативної тощо), тому що закон – це вища доцільність. Таким чином, протиріччя між законністю і доцільністю під час кримінально-виконавчої діяльності завжди і у всіх випадках має вирішуватися на користь законності.

Важливу роль у функціонуванні кримінально-виконавчої системи відіграє принцип справедливості, який ґрунтується на тому, що залучення правових ідей, які містяться в Загальній декларації прав людини, у правовій системі окремих держав також передбачає необхідність розбудови кримінально-виконавчої системи та кримінально-виконавчого законодавства України на засадах справедливості. Виступаючи фундаментальним критерієм оцінки діяльності правоохоронних органів, справедливість посідає центральне місце в забезпеченні прав людини у здійсненні правообмежень, властивих покаранню [6, с. 19].

Стосовно виконання та відбування покарань цей принцип означає, що умови відбування покарання, ступінь ізоляції, обмеження прав і свобод засудженого мають відповідати ступеню тяжкості скоєного ним злочину, відбиваючи розмірність вчиненого та відплати за нього.

Під час становлення та розвитку громадянського суспільства важливе значення відіграє принцип гуманізму, який передбачає бачити в засудженому члена суспільства, громадянина держави, який тимчасово оступився і якого можна і потрібно зробити корисним членом суспільства. У ст. 10 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права зазначено, що всі особи, позбавлені волі, мають право на гуманне поводження і поважання гідності, властивої людській особі. Заходи кримінально-виконавчого права, які застосовуються для цього, не можуть мати своєю метою заподіяння фізичних страждань або приниження людської гідності. Ці заходи мають також забезпечувати безпеку засуджених, забезпечити охорону їхнього здоров'я.

Зрозуміло, покарання є карою за скоєння злочину й полягає у позбавленні або обмеженні прав і свобод засудженого. Але ці позбавлення й обмеження не самоціль, а засіб виправлення засудженого, засоби досягнення цілей покарання і застосовуються вони тільки в тому обсязі, який необхідний для досягнення цілей.

На підставі викладеного можна констатувати, що принцип гуманізму повною мірою відповідає Мінімальним стандартам поводження із засудженими, зокрема в ст. 60 зазначених правил записано, що режим, який прийнятий в установі, має прагнути звести до мінімуму різницю між життям у в'язниці і життям на волі, яка убиває у засудженого почуття відповідальності й усвідомлення людської гідності.

Принцип демократизму виражається в демократичній сутності процесів виправного впливу на засуджених, у широкій участі громадськості в цьому процесі, у контролі громадськості за діяльністю кримінально-виконавчої системи, у визнанні засудженого суб'єктом права та суб'єктом кримінально-виконавчих правовідносин.

Принцип демократизму виражається також у відкритості діяльності установ, що виконують кримінальні покарання, висвітленні їхньої діяльності в засобах масової інформації.

Принцип рівності засуджених перед законом базується на конституційному праві рівності громадян перед законом незалежно від їхньої статі, раси, національності, мови, походження, майнового і посадового становища. Цей принцип базується на низці міжнародно-правових стандартів. Зокрема, зазначених у Загальній декларації прав людини (ст. 7), Мінімальних стандартних правилах поводження з ув'язненими (ст. 6), а також ст. 24 Конституції України та ін. Усі засуджені несуть обов'язки і користуються правами громадян, встановленими для всіх громадян України.

Принципи взаємодії відповідальності держави і засуджених означає, що мета покарання як особлива форма державного примусу до засудженого і його подальше відбування покарання лежить в основі взаємин між державою і засудженим [7, с. 155].

Принцип диференціації виконання покарання вимагає розподілу засуджених на визначені категорії і роздільне тримання цих категорій в установах, що виконують кримінальні покарання. Критеріями розподілу всієї маси засуджених на визначені категорії виступають стать, вік, рецидив злочинів, вид покарання, поводження в установі виконання покарань тощо.

Принцип індивідуалізації виконання покарання тісно пов'язаний із принципом диференціації виконання покарання. Він полягає в тому, що процес виконання покарання відбувається з урахуванням характеру і ступеня суспільної небезпеки скоєного засудженим злочину, обставин скоєння злочину, з урахуванням індивідуальних особливостей особистості засудженого і його поведінки в процесі виконання покарання у відповідних установах.

Два вищезазначені принципи відображають і закріплюють у національному кримінально-виконавчому законодавстві один із керівних принципів Мінімальних стандартних правил поводження з ув'язненими, сутність яких полягає в такому: «ув'язнення та інші заходи, які ізолюють правопорушника від оточуючого світу, спричиняє йому страждання через те, що вони віднімають у нього право на самовизначення, оскільки вони позбавляють його свободи. Тому <...> в'язнична система не має збільшувати страждання, які випливають із цього положення ...» (ст. 57, 60 Правил).

Принцип раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правослухняної поведінки означає, що виконання покарання має органічно поєднувати примусові заходи і заходи заохочення засуджених. Примусові заходи не мають створювати настрій безвиході і безперспективності становища засудженого, а заохочувальні заходи мають стимулювати прагнення до виправлення засудженого.

Принцип поєднання покарання з виправним впливом означає обов'язкове об'єднання карального і виховного впливу на засуджених у процесі виконання і відбування покарання.

Виконання покарання має супроводжуватися застосуванням виховних заходів стосовно засуджених. Обсяг і система цих заходів можуть бути різними у разі виконання різних видів покарань, але їх застосування обов'язкове і необхідне для більш успішного досягнення мети виправлення засуджених [9, с. 13–14].

Принцип участі громадськості в передбачених законом випадках у діяльності органів і установ виконання покарань чітко закріплений у ст. 61 Мінімальних стандартних правил поводження із засудженими: «громадські організації... слід залучати там, де це можливо, до співробітництва з персоналом відповідних закладів з метою повернення ув'язнених для життя у суспільстві...». Викладена стаття означає, що досягти успіху у вирішенні завдань, які стоять перед кримінально-виконавчою системою зусиллями лише правоохоронних органів дуже важко, тому громадськість бере участь у виховній роботі із засудженими, здійснює контроль за діяльністю органів і установ виконання покарань. Цей принцип закріплений в ст. 25 КВК України. Значна кількість норм, які відображують цей принцип, міститься в Положеннях про спостережні комісії та комісії у справах неповнолітніх [10, с. 19].

Висновки. Застосування охарактеризованих принципів робить процес виконання і відбування покарання справедливим, таким, що відповідає правосвідомості та моралі громадян нашого суспільства. Це дуже важливе положення, тому що надмірна жорстокість, так само як надмірна м'якість у разі виконання кримінального покарання, є несправед-

ливістю, за наявності якої досягнення цілей виконання покарання стає проблематичним.

Дотримання принципів кримінально-виконавчого законодавства сприяє успіху всієї роботи з виправлення засуджених та функціонування кримінально-виконавчої системи як важливого складника громадянського суспільства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Загальна теорія держави і права: підруч. / за ред.: М.В. Цвіка, В.Д. Ткаченка, О.В. Петришина. Харків : Право, 2002. 432 с.
2. Шмаров И. С позиции международных актов. Воспитание и правопорядок. 1990. № 8. С. 37–40.
3. Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_212 (дата звернення: 15.03.2018).
4. Європейська Конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_068 (дата звернення: 15.03.2018).
5. Європейські пенітенціарні правила. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_032 (дата звернення: 15.03.2018).
6. Степанюк А.Х. Актуальні проблеми виконання покарань (сутність та принципи кримінально-виконавчої діяльності: теоретико-правове дослідження): автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2002. 34 с.
7. Кримінально-виконавче право України: підруч. / за ред.: О.М. Джужи. Київ: Атіка, 2010. 752 с.
8. Курс кримінально-виконавчого права України: навч. посіб. / за ред.: О.М. Джужи. Київ: Юрінком Інтер, 2000. 304 с.
9. Кримінально-виконавче право: навч. посіб. / за ред.: Т.А. Денисової. Київ: Істина, 2008. 400 с.
10. Беца О. Громадська підтримка пенітенціарної реформи в Україні. Соціальна політика і соціальна робота. 2002. № 1. С. 19–31.